

UOT 376

Lalə Xanoğlan qızı Məmmədova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Xüsusi təhsil kafedrasının müəllimi
<https://orcid.org/0009-0004-0683-7191>
[https://doi.org/10.69682/arti.2024.91\(5\).194-197](https://doi.org/10.69682/arti.2024.91(5).194-197)

AUTİZMLİ UŞAQLARDA EXOLALİYANIN ARADAN QALDIRILMASI ÜZRƏ İŞİN İSTİQAMƏTLƏRİ

Лала Ханоглан гызы Мамедова
преподаватель кафедры Специального образования
Азербайджанского Государственного Педагогического Университета

НАПРАВЛЕНИЯ РАБОТЫ ПО УСТРАНЕНИЮ ЭХОЛАЛИИ У ДЕТЕЙ С АУТИЗМОМ

Lale Khanoglan Mammadova
teacher of the Special education department at the
Azerbaijan State Pedagogical University

DIRECTIONS OF WORK ON ELIMINATION OF ECHOLALIA IN CHILDREN WITH AUTISM

Xülasə. Autizm sindromu olan uşaqlar üçün geniş nitq qüsurlarının olması tipikdir. Autizm sindromu olan bəzi uşaqlar nadir hallarda və məqsədsiz olaraq təsadüfi sait və ya samitləri tələffüz etmək üçün nitq qabiliyyətinə malikdirlər. Bir çox autizmlı uşaqlar başqalarından eşitdiklərini mexaniki olaraq təkrarlayırlar. Bu cür təkrarlanma 2-3 yaşa qədər davam edir. Lakin autizmlı şəxslərdə exolaliya daha uzun çəkir. Uşaqların nitqində exolaliyanı azaltmaq üçün onun səbəbini araşdırmaq lazımdır. Exolaliya halı uşaqda müşahidə olunduqda artıq valideyn mütəxəssisə müraciət etməli və düzgün korreksiya işi tətbiq olunmalıdır. Çünki exolaliya vaxtında üzünə düşülməzsə yetkin yaşlara qədər davam edən problemdir. Hər bir fərdi vəziyyətə görə exolaliyanın müalicəsi bir mütəxəssis tərəfindən təyin edilməlidir (loqoped, psixoloq, psixopedaqoq və s.). Terapevtik bir proqramı təyin edərkən uşağın yaşını, inkişaf xüsusiyyətlərini və patologiyanın şiddətini nəzərə almaq lazımdır.

Açar sözlər: Exolaliya, nitqin pozulması, söz və səslərin təkrarlanması, korreksiya işi, nitq ünsiyyəti

Аннотация. Для детей с синдромом аутизма характерны обширные нарушения речи. Некоторые дети с синдромом аутизма обладают речевой способностью произносить случайные гласные или согласные нечасто и без цели. Многие дети-аутисты механически повторяют то, что слышат от других. Такое повторение длится до 2-3 лет. Однако у аутистов эхолалия протекает дольше. Чтобы уменьшить эхолалию в речи детей, необходимо выяснить ее причину. При обнаружении у ребенка случая эхолалии родителю следует обратиться к специалисту и провести правильную коррекцию. Потому что эхолалия – это проблема, которая сохраняется до взрослой жизни, если ее вовремя не обнаружить. Лечение эхолалии должен назначать специалист для каждой отдельной ситуации (логопед, психолог, психопедагог и др.). При назначении терапевтической программы необходимо учитывать возраст ребенка, особенности развития и тяжесть патологии.

Ключевые слова: эхолалия, нарушение речи, повторение слов и звуков, коррекционная работа, речевое общение

Abstract. It is typical for children with autism syndrome to have extensive speech impairments. Some children with autism syndrome have the speech ability to pronounce occasional vowels or consonants infre-

quently and without purpose. Many autistic children mechanically repeat what they hear from others. Such repetition lasts up to 2-3 years. However, echolalia takes longer in autistic individuals. To reduce echolalia in children's speech, it is necessary to investigate its cause. When the case of echolalia is observed in a child, the parent should consult a specialist and the correct correction should be applied. Because echolalia is a problem that lasts until adulthood if it is not caught in time. Echolalia treatment should be prescribed by a specialist for each individual situation (speech therapist, psychologist, psycho-pedagogue, etc.). When prescribing a therapeutic program, it is necessary to take into account the child's age, developmental characteristics and the severity of the pathology.

Keywords: Echolalia, speech disorder, repetition of words and sounds, correction work, speech communication.

Exolaliya sözünü eşitdikdə, bu bir çox valideynlər tərəfindən, problem kimi qəbul edilir. Günümüzdə, exolaliya anlayışı problem olaraq başa düşülür. Lakin, exolaliya tam normal dil inkişafının bir hissəsidir. Bu inkişaf prosesi, normal uşaqda, 18 aydan başlayır 2 yaş yarım qədər öz inkişafının pik səviyyəsinə çatır. Nitq pozulmaları həm normal inkişaf edən uşaqlarda, həm də erkən autizm sindromu və əqli geriliyi olan uşaqlarda baş verə bilər. Qeyri-ixtiyari olaraq eşidilən səslərin təkrarı, söz və ifadələrə exolaliya deyilir. Bu zaman uşaq cavab vermək əvəzinə, qarşısındakının dediyini təkrarlayır. Uşaqlar, exolaliyanın yaranma mərhələsində, gündəlik həyatda başqalarından eşitdikləri sözləri, cümlələri imitasiya edirlər. Bu eşitdikləri film, mahnı sözləri də ola bilər. Doğma dildən əlavə, digər dildə eşitdikləri sözləri belə, təkrar edə bilər və həmin dili öyrənə bilərlər. Exolaliyanın inkişafı normal olan uşaqlar, əvvəlcə qulaq duyumu ilə böyüklərin nitqini təkrar edir. 3 yaşa qədər ki dövrdə isə, öz istəklərini ifadə edə bilərlər. Həmçinin, ünsiyyətdə iştirak edir, dialoq qurur və sual verə bilərlər. Patologiyanın inkişaf etdiyi bir neçə amil var. Bunlara daxildir:

- beyinin ön hissəsinin zədələnməsi;
- genetik xəstəliklər;
- oliqofreniya;
- nevroloji pozğunluqlar;
- beyində neoplasm (Rəfiyeva L., 2020:53).

Xəstəliyin səbəbinin müəyyən edilməsi düzgün terapevtik taktikanın seçilməsində əsas rol oynayır.

İlkin olaraq exolaliya yenicə danışmağa başlayan körpə uşaqlarda da rast gəlinir. Bu əsasən müvəqqəti olur. Qısa zamanı əhatə edir. Hətta bu zamanı valideyn hiss etməyə də bilər. Əsasən uşağın 7-10 aylığında hiss olunur. Amma bu təkrarlanma böyük yaşlarda olursa, deməli uşağın psixologiyasında problemlər var.

Exolaliyanın əsasən üç növü var; yubanmış exolaliya, sürətli exolaliya və əvvəlcədən qabaqlanan exolaliya (Əzizova Z.M., 2008:76).

Yubanmış exolaliya zamanı uşaq deyilən kəlməni və ya cümləni istədiyi yerdə və zamanda deyir. Yəni o an təkrarlamır.

Sürətli exolaliya zamanı uşaq eşitdiyini o anda deyir.

Əvvəlcədən qabaqlanan exolaliya zamanı uşaq eşidəcəyi sözü əvvəlcədən deyir. "Salam". "Necəsən?" kəlmələrini ilk gördüyü adama deyir. Sanki insanı qabaqlayır.

Autizm sindromu olan uşaqlar üçün geniş nitq qüsurlarının olması tipikdir. Autizm sindromu olan bəzi uşaqlar nadir hallarda və məqsədsiz olaraq təsadüfi sait və ya samitləri tələffüz etmək üçün nitq qabiliyyətinə malikdirlər. Bir çox autizmlı uşaqlar başqalarından eşitdiklərini mexaniki olaraq təkrarlayırlar. Bu cür təkrarlanma 2-3 yaşa qədər davam edir. Lakin autizmlı şəxslərdə exolaliya daha uzun çəkir. Bəzən bütün həyatları boyu exolaliya davam edir. Autizmlı şəxslərdə exolaliya 2 formada özünü göstərir:

- Anında yaranan exolaliya;
- Gecikmiş exolaliya (Мақкерһен Т., 2020:34).

Anında yaranan exolaliya zamanı uşaq eşitdiyi səsləri, sözləri dərhal təkrarlamağa başlayır. Məsələn uşağa "yemək yeyirsən" sualını verdikdə o eyni şəkildə "yemək yeyirəm" cavabını verir.

Gecikmiş exolaliya zamanı isə uşaq günlər, aylar əvvəl eşitdiyi sözləri təkrarlayır. Bu zaman beyinə siqnal gec çatır.

Uşaqların nitqində exolaliyanı azaltmaq üçün onun səbəbini araşdırmaq lazımdır. Exolaliya halı uşaqda müşahidə olunduqda artıq valideyn mütəxəssisə müraciət etməli və düzgün korreksiya iş tətbiq olunmalıdır. Çünki exolaliya

vaxtında üzərinə düşülməzsə, yetkin yaşlara qədər davam edən problemdir. Hər bir fərdi vəziyyətə görə exolaliyanın müalicəsi bir mütəxəssis tərəfindən təyin edilməlidir (loqoped, psixoloq, psixo-pedaqoq və s.). Nəticə birbaşa onun peşəkar savadından asılıdır. Terapevtik bir proqramı təyin edərkən uşağın yaşını, inkişaf xüsusiyyətlərini və patologiyasının şiddətini nəzərə almaq lazımdır.

Exolaliya pozuntusu autizmlı uşaqların 85%-də müşahidə edilir. Normal uşaqda exolaliyanın inkişafı normal gedir. Uşaq öz ünsiyyətini tənzimləyə bilər. Autizmlı uşaqlarda isə bu əksinədir. Əgər uşaq danışmırsa, öncə exolaliyanı əldə etməkdə və onun inkişaf prosesində həm biz mütəxəssislərin, həm də valideynlərin kompleks dəstəyinə ehtiyac duyurlar. Çünki, autizmlı uşaqların nitqləri robot şəklində olur. Sözlər arasında məna əlaqələri olmur. Konkret sözləri modelləşdirir, etiketləyirlər. Məs; çölə çıxmaq istədikdə, “çölə çıxmaq istəyirəm” demək əvəzinə “ayaqqabını göstərmək”, su istədikdə, “su istəyirəm” demək yerinə “stəkanı gətirmək” kimi və s. Belə uşaqlar, exolaliya əldə etdikdən sonra, bizim dediyimiz hər şeyi təkrarlaya bilərlər. Lakin təkrarladıkları sözün, funksional mənasını anlamırlar. Bəzən, hətta belə uşaqlar, telefonla çox vaxt keçirdikdə, başqa dildə olan sözləri də təkrar edirlər. Bu uşağa görə dəyişir. Bəzən, bəzi uşaqlar sadə sözləri öyrənirlər. məs; meyvə, tərəvəz, rənglər. Lakin, belə uşaqlarda da analiz-sintez qabiliyyəti zəif olur. Ona görə də nitqlərində axıcılıq olmur.

Nitqi olmayan, autizm diaqnozu ilə gələn uşaqlarda, ilkin mərhələ olaraq, əsas iş, uşaqda exolaliya əldə etmək və onu inkişaf etdirmək olur. Və belə uşaqlarda, exolaliya əldə edildikdən sonra, bir çox valideynlər düşünür ki, artıq loqopedik məşğələyə ehtiyacı yoxdu. Lakin bu qərar yanlışdır. Çünki, exolaliyanın əldə edilməsi, ilkin və ən önəmli mərhələ olsa da növbəti mərhələ, exolaliyanı inkişaf etdirməkdir. Hansı ki, bu mərhələ olduqca ciddi disiplin tələb edir.

Zehni inkişafı zəif olan uşaqlarda erkən dövrdə exolaliyanın funksiyaları aşağıdakılardır:

➤ **Söhbəti davam etdirmək** - məsələn, uşaq artıq dialoqun mübadilə ifadələrindən ibarət olduğunu bilir, lakin öz söz ehtiyatı azdır və uyğun sözləri tapmaqda çətinlik çəkir. Buna

görə körpə həmsöhbətlə ünsiyyətə hazır olduğunu göstərmək üçün eşitdiklərini təkrarlayır;

➤ **Razılığını bildirmək** - psixoloqların müşahidələrinə görə, artıq “yox” sözünü öyrənmiş, lakin hələ də “hə” sözünü bilməyən uşaqlarda exolaliya baş verir. Eşitdiklərini təkrarlayaraq, qarşı tərəflə razılaşdıqlarını ifadə edirlər;

➤ **Nitqin qazanılması** - xarici dil öyrənməyə tələbə sözü başa düşmək və yadda saxlamaq üçün dəfələrlə təkrarlayır. Danışq dilini yeni öyrənməyə başlayan uşaq da eyni şəkildə davranır (Mopozov C.A., 2002:27).

Psixikasının təbiətinə görə, autizmlı uşaqlarda exolaliyaya daha çox rast gəlinir. Son araşdırmalara görə, bu uşaqlarda exolaliyanın təzahürləri yaxşı əlamət sayıla bilər, çünki bu uşağın ünsiyyətə meyilli olduğunu göstərir. Autizmlı uşaq exolaliya olduğu mərhələdə bir mütəxəssis yanına gəlsə, buna çox pozitiv yanaşılır, mütəxəssis kimi sevinirlər. Çünki, uşaqda təkrarlama var. Və bu da uşağın çox sayda söz ehtiyatını birləşdirə biləcəyini göstərir. Bəs exolaliya nə zaman mütəxəssisi narahat edir? Exolaliya, uşağın ünsiyyətinə müdaxilə etdikdə. Yəni, exolaliyanın inkişafında pozuntu olduqda. Uşaq mənasını bilmədiyi sözləri təkrar edir. Fərqli situasiyalarda, həmin yerə uyğun olmayan sözlər işlətməsi. Avtobusda, maşında öz-özünə mahnılar oxuması. Danışarkən məna əlaqələri olmaması və s.

Lakin, bir çox vaxt exolaliya bizim məqsədimizə xidmət edə bilər. Exolaliya pozuntusu yaşayan uşağınız varsa, öncə bilməlisiniz ki;

1) exolaliya sözünün bir məqsədə xidmət etdiyini müəyyənləşdirməlisiniz;

2) uşağınızın niyyətinin nə olduğunu, yəni, nə istədiyini müəyyənləşdirməlisiniz;

3) uşağınıza bu kontekstdə nə deməli olduğunu öyrətməyin yollarını tapmalısınız. Bu yanaşma, exolaliyanı aradan qaldırmağa çalışmaqda daha təsirli olacaq ünsiyyət əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşır (Шипицина Л.М., 2001:135).

Uşaqlarda exolaliya zamanı görülməli işləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Exolaliyanı aradan qaldırarkən ilk olaraq uşağa susmağı öyrətmək lazımdır. Yəni müəllim əvvəlcə səs, heca, söz, cümlələrdən başlamalıdır. Özü səsi deyərəkən uşağa sus dinlə deyir.

2. Müəllim sözün əvvəlini uşağa söyləyir sonunu uşaq bitirir. Bu zaman birinci şəkil

uşağa göstərilir. İkinci dəfə isə müəllim sadəcə söyləyir.

3. Cümlə ilə bu çalışmanı etmək olur. Məsələn; Almanı ..., Qapını ... və s.

Bu proqrama uyğun çalışmalar davam edilə bilər. Amma uşağın lüğət ehtiyatını artırmaq və özünə inam yaratmaq mütləq lazımdır. Bu zaman psixoloji yardım da olsa yaxşı olar.

Beləliklə, exolaliya müxtəlif yollarla özünü göstərə bilən ümumi nitq pozuntusudur. Bunun öhdəsindən gəlmək üçün uşağın ona ünvanlanan nitqi dinləyib başa düşmələri və ona verilən suallara cavab verə bilməsi zəruridir. Exolaliyanın öhdəsindən gəlmək işində nitq terapiyası, psixoloq və valideynlərin qarşılıqlı təsiri mühüm rol oynayır.

Problem in aktuallığı. Uşağın nitq funksiyasının inkişafı bir neçə mərhələdə baş verir. Əqli və intellektual inkişafı birbaşa bağlıdır. Müxtəlif xəstəliklərlə uşaqda nitq pozğunluğu - exolaliya müşahidə olunur. Bu xəstəlik ehtimalı söz və ifadələrin

nəzarətsiz təkrarlanması ilə xarakterizə olunur. Bütün bu prosesləri nəzərə alaraq autizmlı uşaqlarda exolaliyanın aradan qaldırılması üzrə işin istiqamətləri bu və ya digər şəkildə tədqiq edilsə də, bu sahədə onun məqsəd və vəzifələri öyrənilməmiş, ümumiyyətlə açıq qalmışdır. Apardığımız tədqiqat bu problemin öyrənilməsinə və həlli yollarının araşdırılmasına həsr edilmişdir.

Problem in elmi yeniliyi. Bu məqalədə, ilk dəfə olaraq, autizmlı uşaqlarda exolaliyanın aradan qaldırılması üzrə işin istiqamətləri araşdırılmış, məqsəd və vəzifələrinin əhəmiyyəti və həlli yolları göstərilmişdir.

Problem in praktik əhəmiyyəti. Məqalədə irəli sürülən təkliflər və nəticələr autizmlı uşaqlarda exolaliyanın aradan qaldırılması üzrə işin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsini təşkil etmək və uşaqların inkişafında nəzərə alınmasına köməklik göstərməkdir. Bu məlumatlar vasitəsilə istər müəllimlər, istərsə də valideynlər uşaqların inkişafı, tərbiyəsi və təhsilini müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsini təşkil edə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Ağayeva, T.H. Ümumtəhsil məktəblərində loqopedik işin təşkili: / T.H. Ağayeva. - Bakı: ADPU, - 1999. - 236 s.
2. Əzizova, Z.M. Loqopediyanın nəzəri əsasları haqqında ümumi məlumat: / Z.M. Əzizova, R.Q. Cəfərova, Ş.N. İsmayılov. - Mingəçevir: MMC, - 2008. - 202 s.
3. Hüseynova, N.T. Loqopediya: / N.T. Hüseynova. – Bakı: ADPU, - 2018. - 296 s.
4. Hüseynova, N.T. Xüsusi pedaqogika: / N.T. Hüseynova, L. Rüstəmov. – Bakı: ADPU, - 2006. - 115 s.
5. Korreksiya işlərinin həyata keçirilməsi: / L. Rəfiyeva, M. Məmmədova, E. Yusifova, S. Abbasova - Bakı, - 2020. - s. 141
6. Маккернен, Т. Аутизм: Практическое руководство для персонала. / Т. Маккернен, Д. Мортлок. - Мн.: Белорусский Экзархат Белорусской православной церкви, - 2000. - s. 112
7. Морозов, С.А. Детский аутизм и основы его коррекции: Материалы к спецкурсу. / С.А. Морозов. - М.: Сигнал, - 2002. - s. 108
8. Никольская, О.С. Аутичный ребенок: Пути помощи. / О.С. Никольская, Е.Р. Баенская, М.М. Либлинг. - М.: Теревинф, - 2000. – s. 336
9. Шипицина, Л.М. Детский аутизм: Хрестоматия: учебное пособие для студентов высших и средних педагогических, психологических и медицинских учебных заведений. [Сост.. Изд. 2-е.] / Л.М. Шипицина. - СПб.: Дидактика Плюс, - 2001. – s. 368

E-mail: lale_memmedova95@bk.ru
Redaksiyaya daxil olub: 04.09.2024.